

План

1. Перші відомості про місто.
2. Литовсько-польська доба.
 - 2.1 Острозька Академія.
 - 2.2 Острозька друкарня.
3. Соціально-економічне становище Острога 16-17 столітті.
4. Визвольні змагання (1917-1921).
5. Під владою Польщі (1921-1939).
6. В складі Української РСР.
7. Острог після проголошення незалежності України.

Історія Острога – це частина історії України. За своє більш як 900-річчя Острог пережив і роки піднесення, розквіту, слави, ставав центром культури та освіти на Україні, і роки занепаду, коли він перетворився у звичайнісіньке провінційне місто.

Місто Острог, районний центр Рівненської області, розташоване на межі Малого Полісся. Воно має давню і славу історію. Не кожен обласний, а тим більше районний центр України може прирівнятися до історії Острога. Сама назва міста має чимало легенд. Події, які вудбувалися в ньому, теж оповиті легендами.

Острог знаходиться на Козячих і Кременецьких відрогах Авратинських гір поблизу впадання річки Вілії (стародавня Велія) з її притоками Гнілкою і Грабаркою (зараз залишилось невеличке озерце) у річку Горинь (стародавня Оар). Припускають, що назву місто одержало від давньоруського слова "острог", що означало укріплення, обнесене тином. Стародавні назви його були Острогобор, тобто укріплення в бору, і Остроріг, тобто гострий ріг, який утворили названі вище відроги гір, що впираються у Подільську височину, і зайняте племенем Остророгів (існує легенда про золотий ріг цього племені, який ніби захований на Замковій горі і про існування самого племені).

Розкопки, що проводились на Замковій горі і в районі Більмажа, свідчать, що місцевість ця була заселена ще в доісторичну епоху (кам'яний вік), у період трипільської культури (розкопки на Замковій горі). Пізніше місцевість заселилась протослов'янами, довгоголовим племенем Валінана (звідси Волинь). Потім заселена дулібами, полянами, древлянами, а з VI століття аварами (обри) і тільки у IX столітті ввійшла до складу Київської Русі. Стародавнє городище Більмаж у X столітті дістається Всеволоду. У кінці X століття (992р.) населення краю приймає християнство з м. Володимира-Волинського (стародавня назва Любомир).

Острог - місто стародавнє, про нього вже згадується в Іпатіївському літописі під 1100 роком (6608 р.), коли він був відданий за рішенням Ветичівського з'їзду Давиду Ігоровичу внуку Ярослава Мудрого (помер у Дорогобужі у 1112 р.) взамін Володимирського князівства за осліплення Василька разом з городищем Більмаж. Назва Більмаж слов'янського походження. Населення цього городища в давнину малювало на очах дітей більмо і готувало "калік" на ярмарки всього краю.

У літописі Острог згадується вже як удільне князівство Давида Ігоровича разом з городищами Більмаж і Монастир'юк (стародавня назва Пуцяти). Після смерті Давида Острог переходить до його сина Всеволода, потім до сина великого Київського князя Святослава Ярославовича Олега і досить довго служить яблуком розбрату між різними князями.

Після історичної згадки про Острог у подальшому доля цього міста залишається мало вивченою і дослідженою. Відомо лише, що у 1241р. татаро-монголи під проводом хана Батия спустошили Русь. Острог поділив тоді долю всієї Руси-України і Волині.

Знову відомості про Острог з'являються у 1323 році, коли Литовський князь Гедимін спробував захопити Волинь, а польський король Владислав Люкетек захопив Галичину. Між Литвою і Польщею почалася боротьба за Волинь, у результаті якої Литва одержала поразку, а Польща захопила Луцьк та Володимир у 1349 році. У 1366 році між Казиміром Великим і Любартом був укладений трактат, за яким Луцьк і Острог відійшли до складу Литви. Відтоді історія Волині, Острога і Литви була тісно пов'язана.

Поблизу Острога знаходились оборонні городища: Кураж, Милятин, Могиляни, Бродів, Монастир'юк, Межиріч, Новомалин, Будераж. То була перша оборонна лінія, яка проходила вздовж річок Горині і Вілії. Друга оборонна лінія проходила по городищах Дорогобуж, Тайкури, Дермань. Третя оборонна лінія проходила по городищах Хотин, Грабів, Шпанів, Басів Кут, Новомильськ і Стубло. Розташування цих городищ вказує

на певний сенс орієнтування давніх волинян на небезпеку, що загрожувала їм зі сходу. Це була так звана Погоринна лінія оборони.

В XII ст. Острог належав до Погоринського (Дорогобузько-Пересопницького) уділу, за володіння яким йшла довголітня боротьба між волинськими київськими князями; пізніше він увійшов до складу Волинського, а після об'єднання останнього з Галичиною у 1199 р.- до Галицько-Волинського князівства. Вірогідно, місто стало жертвою монголо-татарської навали середини XIII ст., однак згадки про нього в документах цього часу відсутні. Головне місто Погорини - Дорогобуж не зміг відновити свого колишнього значення після погрому середини XIII ст. Політичний, господарський, культурний центр краю переміщається у XIV ст. в Острог, через який пролягали найважливіші торгівельні шляхи. Східноволинські православні владика починають іменуватися єпископами Луцькими і Острозькими.

Учитель Острозької прогімназії, член-кореспондент Київської археографічної комісії Яким Перлштейн (20-80-ті роки XIX ст.) на основі "Акту 1603 року розподілу володінь князів Острозьких" написав "Описание города Острога" з докладною топографічною картою. На початку XVI ст. замок був "не в четырех ярусах, как теперь, но о пяти, и при том оканчивался высоким шпилем, под которым находились огромные боевые часы. По уверению старожиллов, верхний ярус замка был, за ветхостию, сброшен при бывшем владельце Острога Малаховским. Подвалы замка в XVII столетии служили скарбницею Княжескою. Можно сказать, что Острожский замок с того времени испытал не много перемен. Некоторые из них последовали уже в новейшия времена, отчасти при помещении в нем Архиерейской Библиотеки, отчасти (в 1809г.) при занятии его под Острожский Уездный суд".

Місто, через яке проходили важливі торговельні шляхи із Заходу на Схід, швидко зростало. В середині 14 ст. воно стало резиденцією роду Острозьких (руського вельможи Костянтина-Василя Острозького, воєводи Київського, маршалка землі Волинської, старости Володимирського), які

спорудили на узвишші, що підступає до річки Вілії, величний замок. Він мав важливе значення для Острога як економічного, політичного і культурного центру на Волині, його мури служили городянам надійним захистом від ворожих нападів. Значення Острога притемнювало велич самого Золотоверхого Києва. Тут православні почували себе цілком безпечними від переслідування латинства.

Та не тільки релігійним захистом був тоді Острог. За плечима могутнього князя усі жили безпечно. Хлібороб, що втік від поганого пана, як приходив на вольную князя, діставав шматок землі на двадцять чотири роки без ніякого обов'язку. Тут не досягала його рука попереднього феодала: міг тримати за оплату невеликого чиншу землю, діставав опіку і охорону. Купець не потребував сплачувати дорогого мита на дорозі, коли заявляв, що везе свій крам до Острога, та ще й на кордоні Острожчини чекала на нього охорона княжого війська.

З погляду релігійного теж панувала повна свобода. Тут не лише православні, а й католики, протестанти, аріани могли по-своєму молитися. Тут навіть магометанам вільно було звертатися молитвами до Аллаха. Одного лише вимагав князь: щоб йому вірно служили і в разі потреби - ставали оружно під його рукою до боротьби з ворогом, хто б він не був. Князь був знаменитим адміністратором свого величезного майна. Через те він багатів з кожним днем, з кожною годиною. Річні доходи його обчислювались у один мільйон двісті тисяч золотих.

Початок XVI ст. ознаменувався для Острога розвитком феодалських відносин, посиленням класового розшарування населення. Розвивалися ремесла і торгівля. Існували широкі торгові зв'язки з іншими містами, чому сприяло зручне географічне положення міста (тут схрещувалися торговельні шляхи з Молдавії, Волощини, Польщі, Литви, Росії, Білорусії). Відповідно до наданого в 1585 р. за магдебурзьким правом самоврядування, в Острозі проводилися щорічні ярмарки, щотижневі

базари, на які приїздили купці навіть із сусідніх країн. Важливим джерелом доходу міста було мито, що накладалося на привозні товари.

Зручне розташування Острога в центрі історичної Волині; сприятливий клімат і умови для життя та праці; провідна роль князів Острозьких в політичному житті не лише Волині, а й Великого князівства Литовського і Речі Посполитої; величезний фінансовий, матеріальний, військовий і людський потенціал, зосереджений в їх руках — в поєднанні з турботою про престиж рідного міста; пов'язані з цим гарантії особистої і майнової безпеки населення - все це визначило швидке піднесення Острога як важливого осередку міського життя України і Східної Європи доби середньовіччя і початку нового часу. Місто неодмінно зображалося на всіх основних європейських картах того часу.

Тут працювали ремісники, об'єднані у 16 цехів, серед яких - шевці, кравці, ковалі, м'ясники, пекарі, дубильники, кушніри, лимарі, сукнярі, сідлярі, гончарі, муляри, теслярі, олійники, золотарі і музики.

Наприкінці XVI ст. у місті була заснована папірня, продукція якої призначалася для потреб місцевої друкарні, а прибутки від неї йшли на утримання Острозького шпиталю. У місті схрещувалися торгівельні шляхи, що вели з багатьох країн, тож Острог був центром не лише внутрішньої, а й зовнішньої торгівлі, місцем проведення трьох щорічних ярмарків і чисельних місцевих торгів. Цьому не мало сприяли отримані князями Острозькими від державної влади торгівельні привілеї для свого міста, серед яких особливе значення належало праву безмитної торгівлі на острозьких ярмарках.

7 червня 1585р. за клопотанням князя В.-К. Острозького місто отримало грамоту польського короля Стефана Баторія на самоуправління згідно магдебурзького права. Грамота також підтверджувала і розширювала дані торгівельні права в Острозі, сприяла подальшому економічному процвітанню міста, його архітектурній розбудові.

Часті спустошливі набіги кримчан змушували князів Острозьких укріплювати замок кам'яною стіною з бійницями. У XVII ст. кріпосна стіна

мала у висоту 11, а ширину 4 лікті (міра довжини приблизно 445мм - 475мм. - А.Н.), простягалася від Замкової (Круглої) вежі до Замкових воріт, потім, починаючи від цих воріт, охоплювала з одного боку будівлі замку, а з іншого тягнулась до дерев'яних воріт, що стояли біля мосту напроти богадільного будинку. Обігнувши місто, кріпосна стіна йшла далі над р. Вілією, оточуючи Старо-Жидівську вулицю. Пересікши "Вельбуїнську" (Вельбівненську) вулицю, продовжувалася навколо єзуїтського Колегіуму до воріт Татарських (Звягельських). Від цих воріт стіна, відрізавши одну від другої вулиці (Зарванську і Красну Гору), продовжувалась до воріт Луцьких. Звідси кріпосна стіна перерізала вулицю Дубенську і продовжувалась у вигляді рову до Більмажу, де знову стіна йшла до Замкової вежі. Попереду цього укріплення, починаючи від вулиці Татарської, підносився земляний вал.

Під захистом такого укріплення вулиці Острога були розміщені у такому порядку: Передзамкова, біля самого замку, Ринок, з обох боків якого до Луцьких воріт тягнулась вулиця Луцька. За Луцькими воротами йшла вулиця Лубенська. Направо, від Луцьких воріт, за кріпосною стіною йшла Красна Гора. Від Красної Гори до Татарських воріт простягалася вулиця Зарванська; біля Ринку починалася вулиця Старо-Жидівська, що впиралася у кріпосну стіну біля р. Вілії. Інколи ця вулиця прозивалася Грецькою і служила місцем проживання вченим грекам, що були запрошені в Острог князем Костянтином-Василем. Від Ринку на схід йшла вулиця Вельбуїнська..

Крім перелічених вулиць називається ще Татарська вулиця, колишнє Зарванське передмістя. Ця вулиця простягалася від Татарських воріт до Заріччя і Старої Вілії. Тут жили татари. Ще покійний батько князь Костянтин Іванович, великий гетьман Литовський, спровадив їх сюди із своїх численних походів. Татарам жилося тут добре. Займалися крамарством, хліборобством, мали свою мечеть, а князеві платили невеликий чинш і зобов'язані були в разі потреби ставати до зброї "козацьким способом" під княжою рукою. Ті татари стали спокійними людьми, були добрими сусідами, а за князем готові були піти навіть проти Кримського хана. До міста причислялися так звані волі

(Мокра, Суха, Красного Острога), де селилися вільні вихідці з Польщі та Росії. З південного боку від замку, за муром, знаходились шпиталь, князівський млин, папірня, пороховий завод. За річкою Вілія – Нове містечко (Застав'я). Центром міста був замок, що знаходився на Судовій горі, оточений штучним ровом.

Данило Дмитрович будує дерев'яний замок; Василь Красний навколо "дітинця" зводить товсті кам'яні стіни, вали, рови, проте 2-х-поверховий замок і внутрішні будови залишилися дерев'яними. Костянтин Іванович будує внутрішній мурований колодязь, дві кам'яні вежі (Луцьку і Звягельську (Татарську), декілька бастіонів, дві замкові вежі (Круглу і Замкову), де, за легендами, закопані скарби князів Острозьких. Замкова вежа ще у XVIII ст. мала 4 поверхи і закінчувалась готичним куполом, на якому був встановлений "цимбальний" годинник. Тепер ця вежа зветься замком князів Острозьких, має вигляд двоповерхового будинку з напівпідземним ярусом. Але повернемося знову до опису Острога на основі "Акту 1603 года раздела владений князей Острожских" між Олександром і Янушем, синами князя Костянтина-Василя. "Замок Острожский" "В детинце вежа мурованная, вся с помещениями, которыя в ней находятся, т.е. комнатка (избушка) мурованная, возле нея зала, из зтой зали комнатка со сводом, комнатка на вещи; перед нею малыя сени и зала на верху, и все то, что находится под зтой вежей мурованной; до этого же склеп, который есть при зтой веже; в склепу зтом находится казна Его Милости старого князя и погреб мурованный; под зтим склепом и весь мур, который от этого склепа идет вплоть до новой башни и кухня деревянная; колодец мурованный, который находится в детинце должен быть общим, также церков мурованная должна быть общей, и ворота до зтого детинца общия". "Дом весь мурованный, который подле вежи мурованной стоит, со всем добром, что спрятано внизу под деревянным домом, и навес деревянный, пристроеными к той же стене с деревянной вежей. К этому башня новая мурованная на рогу замка со всем, и весь мур от зтой башни вплоть по самыя ворота замковыя, также и домики,

которне под этим муром в замку. Колодец мурованный, который находится в детинце, общий; также церков мурованная общая и ворота детинца общия".

Замок стояв на горі, з трьох боків оточений водою. Він виділявся на цілу околицю, і здалека його було видно. Складався з двох поверхів і підземелля, яке було поділене на дев'ять кімнат. Тут містився скарб князя: бочки з дукатами і срібною монетою, скрині з ломаним золотом і сріблом, дорогі турецькі сідла і убори на коні. Все те коштувало великі гроші. Над тим підземеллям мешкала княжа служба. Тут були також кімнати для приїжджих: шляхти, державних службовців і прихильників князя, які частенько навідувались до Острога "бити князеві чолом", бо князь Костянтин-Василь вважав себе ні від кого не залежним паном. На його гербовій печатці красувався напис латинською мовою: "З божої ласки князь на Острозі".

Від в'їзної брами йшла головна вулиця Замкова. На ній знаходилось десять білих, чистих будинків з садибами, в яких жили найголовніші придворні. Тут були приміщення академії, друкарні, і тут жили вчителі, ректор, княжий лікар і аптекар, на початку вулиці стояв латинський костюл. Надвірні холодні будівлі: конюшні, возовні, амбари, льохи - все це тулилося ззовні стін до гори. Далі при Замковій вулиці, під оком самого князя, знаходилась "руська колегія" - академія. Замок оберігали товсті стіни, в яких чотири башти дивилися на чотири сторони світу, а з амбразур грізно виглядали стволи гаківниць, мортир і гармат. Перед в'їзною брамою - глибокий рів, наповнений водою, а через нього перекинутий підйомний міст, що піднімався на ланцюгах. "В бастионах помещалась оружейная и "армата" (гармати) для обороны замка. Что замок был надлежащим образом вооружен, до-казательством тому может служить список оружия, здесь находящегося: чугунных пушек больших размеров и малых было 6, железных 8, мортирей 3, гаковниц разнородных со штемпелями (клеймами) на ложах 100, самопалов 5, келепов (бойових молотків) 14, железных рогатин 18, натрусок (сумка для пороху), лядуков (сумка для патронів), "нагорлиц", "наручников" сто и несколько десятков, ядер 4000, пороху 30 бочек, олова несколько камней, возов "босых и окованных" для перевозки пушек три дюжини (36 штук), много

всякого мелкого оружия. Досматривали за всем пушкари на "влоках осевше". Замок охоронявся надвірною міліцією не менше двох тисяч озброєних людей. День і ніч сторожа стерегла у брамі і на головному бастіоні. Зі сутінками замок припиняв будь-яке спілкування з навколишнім світом. На світанку церковний дзвін давав сигнал до життя і руху.

З південно-східного боку Острог омивався р. Вілією і її притоками Гнилкою і Грабаркою. У цьому напрямку до Вілії біля підніжжя Заркової гори розташувалися важливі промислові підприємства того часу для переробки сільськогосподарських продуктів - млини, винокурні, папірня та інші.

З південно-західного боку замку знаходилось острозьке передмістя "Закроде", що переходило до Януша. Загороддя простягалось до Загородських воріт, звідти до Більмажу і "Хорноше и аж до самого Межиреча, местечка нового". Тут проживали замкові слуги: садівник, пушкар, кухар, двоє "вротных замковых", княжий візниця, а також православні священники Онуфрійської, Богоявленської (замкової), Борисоглібської, П'ятницької церков, "попы Ивановский и Микулинский". "Над Закгродю перед замком" знаходились стайня і при ній пекарня.

Поряд з територіальним поділом міста і замку на дві частини, відповідно до цього акту обидва власники одержували половину від міських доходів, ярмарочної торгівлі та ін. Місто Острог "з давніх часів" мав Ярмарку на св. Онуфрія (12 за ст.ст., 25 за новим ст. червня), а великий князь Сигізмунд Старий дозволив ще дві ярмарки - "на зимняго Николу и на Йордань".

Острозька і Луцька ярмарки були одними з головних на Волині. Сюди приїжджали купці турецькі і волоські, зі Львова і з північних земель. Турецькі купці селилися на Татарській вулиці, а інші на Новому місті. Князь Костянтин-Василь оберігав вільний і безмитний приїзд і від'їзд на Острозькому ярмарку купцям зі Львова, Кам'янця і Києва, з земель коронних литовських і закордонних (Волощини і Туреччини).

У кінці XVI- на початку XVII ст. Острог відігравав важливу роль у поширенні культури і освіти на Україні, у боротьбі проти засилля католицизму. Тут діяла слов'яно-греко-латинська колегія — перша українська школа вищого рівня, заснована в кінці 1576 р. К. К. Острозьким. Навчально-організаційна структура в Острозькій Академії була така, як і в західноєвропейських навчальних закладах. У ній вивчалися слов'янська, грецька, латинська, польська і книжна українська мови, піїтика, філософія, математика, астрономія, музика, теологія. Ця Академія, яку князь Костянтин Костянтинович бажав довести до рівня західноєвропейських університетів, було першою на Україні слов'яно-грецькою школою для викладання вільних наук. Турбуючись про процвітання академії, князь Острозький утримував при своєму дворі "красномовних ораторів", подібних Демосфену, відомих докторів, досвідчених у грецькій, латинській, слов'янській мовах. Були математики, астрологи, філософи, багато вчителів євангельських і апостольських, і істинних богословів... від соборів і патріархів Східних. Згодом князь надає академії статус економічної незалежності, відокремлює її від князівства, закріпивши за нею спочатку два села: Баклаєвку і Борисівку, згодом Тетерів, Ходоків, Зіньків, Ізерну, на доходи від яких та на вагомій фондуші самого князя та інших багатих людей України розросталася і процвітала академія.

Перше свідчення про виникнення Острозької Академії є у передмові до "Азбуки" ("Букваря"), виданої 1578р. в Острозькій друкарні. У 1579р. княжна Гальшка Іллівна зробила в м.Турові теста-мент (заповіт) на користь Академії, що підтверджений в актовій книзі Луцького Гродського (старостинського) суду 20 вересня 1583р. І, накінець, у папського легата Антонія Посевіно за 1581р. в його донесенні папі Григорію XIII. "Князі руські, як Слуцькі і Острозькі, мають свої друкарні і школи, якими далеко і широко розповсюджується схизма".

У цей час посилюється антиправославна пропаганда і в Речі Посполитій. 7 липня 1578 р. Віленська єзуїтська колегія була при-рівнена королем до Академії, першим ректором якої стає Петро Скарга. Папський посланець А. Посевіно вербував православних для навчання в єзуїтських колегіях в Оломонці (Моравія) і Браунз-берзі (Прусія). Головна увага приділялася заснуванню для українців, білорусів і росіян прокатолицької семінарії і своєрідних видавничих центрів.

Як бачимо, релігійна обстановка у 70-80-х р.р. XVI ст. була дуже напружена. Князь Костянтин Костянтинович бачив, що несе для Волині і українського народу єзуїтський наступ. Одержавши право на Острог, він почав будівництво окремого приміщення академії, друкарні в "пригородку", де були Успенська і Миколаївська церкви, костюл, будинки придворної шляхти. Як видно з акту 1603 р. це місце називалося "окольным замком".

Одразу за ровом, що оточував замок, стояло приміщення академії, будинок ректора, друкарня, далі йшли будинки вчителів, княжого лікаря і аптекаря. Академія - то великий будинок, що стояв боком до вулиці. Заходили спочатку у вузькі сіни, потім через двері до просторих кімнат. Посередині стояли столи з лавами, по боках лежанки для спудеїв і бурсаків. У тій кімнаті були разом і їдальня, і спальня, і тут вони вчилися. В академії жили ті хлопці з околиць, що не мали змоги проживати в місті. Були це сини княжих державців і слуг з подальших околиць, міщанські діти з подальших міст і містечок. За своє навчання платили невелику плату, а багато з них були на утриманні князя.

Академія стояла біля ректорського дому, з якого одне вікно виходило на академічне подвір'я і город, так що ректор міг у будь-' який час бачити, що робила молодь, віддана його опіці.

Острозька школа, або як її називали і свої, і чужі, - "Академія", славилася у той час на всю Україну. Заснував її князь Костянтин як протипагу єзуїтським ліцеям, у яких вчили польської і латини, тому названа була "слов'яно-грецькою школою". Але в той час без латини не було освіти і

знань, тому тут латину викладали в основному греки. Знайти вчителя, який би навчав латину, крім грека, не було можливості. Тому школа дістала назву "тримовного ліцею".

Князь Костянтин мав на меті свою школу протиставити намаганням єзуїтів окатоличити українську молодь. Пізнав це на своєму старшому синові Янушу, який проти волі батька ще в молодості відійшов від віри батьків і ніколи до неї не повертався. Відтак князь хотів виховати для українського народу і православної віри людей вчених, які б її обороняли і підтримували. Попри всі ті цілі намірився князь Костянтин Костянтинович виховати у своїй школі православне духовенство, гарне й ідейне.

Початок діяльності Острозької академії припадає на 1580р. До цього часу тут існувала школа нижча, яких було багато на Україні, але вони не могли нічим протидіяти наступові латинства. Князь Костянтин Костянтинович почав шукати вчених людей, де тільки міг, і запрошувати їх до Острога, наділяючи княжою ласкою.

Першим ректором Острозької академії був Герасим Смотрицький, український шляхтич з міста Смотрича, людина неабиякого розуму. Він був міським (городським) писарем в м.Кам'янці. На нього і звернув увагу князь Костянтин, запросив в Острог і доручив таку важливу справу. З пізніших листів самого Герасима Смотрицького бачимо, що це був найкращий письменник і полеміст на Україні.

З листа Захарія Копистенського, автора основної праці "Палінодія, або книги оборони...", відомо, що вчили тут, в Острозькій академії, крім слов'янської, латинської і грецької мов, ще філософію, астрономію, математику й інші науки. Розуміючи, що теологія повинна була бути окремим предметом, князь намагався поповнити вчительський колектив насамперед своїми людьми, яких тільки міг знайти. Відтак запросив сюди греків, минаючи латинників, які могли здійснювати його плани.

Другою освіченою людиною після Смотрицького був Даміан (Дем'ян) Наливайко, духівник князя Костянтина. Сім'я Наливайків жила на Застав'ї

(Новому Місті), складалася з матері-вдови, трьох синів і дочки Олени. Старшим був Дем'ян, середній - Семен (Северин), що займався торгівлею, молодший був ковалем і одночасно шинкарем. Дем'ян одержав освіту у Вільно. Ставши священником Онуфрії-вської церкви на Застав'ї, бере активну участь у виданні Острозької Біблії. У 1603 р. йому було доручено друкарську справу у Дермансь-кому монастирі, де у 1604 р. ним був виданий "Октоихь".

Піднявшись до сану протопопа, він звернув на себе увагу патріарха Ієремії, що гостив тоді на Волині, і за його клопотанням стає духівником князя Костянтина Костянтиновича. За свідченням сучасників протопоп Даміан багато писав, відзначався красномовністю і користувався загальними симпатіями. Але літературна робота з єзуїтами не задовольняла козацьку душу Наливайка.

Сім'я Наливайків переїхала в Острог з м. Гусятин, де польський пан Мартин Калиновський забрав землю у старого Наливайка, побив його, від чого той помер. Другим ректором Острозької Академії стає грек Кирило Лукаріс (1572-1633р.р.). Спочатку він був екзархом Олександрійського патріарха Мілетія Пігаса. Був викладачем, а згодом стає ректором Академії. З 1602 року - Патріарх Олександрійський, а з 1621р. - Патріарх Константинопольський. Вже будучи Патріархом Константинопольським, підтримував досить тісні зв'язки з Академією. В Острозькій Академії вчителювали відомі вчені, письменники, діячі освіти, серед них польський вчений, доктор медицини, філософії, математики, магістр астрономії Ян Лятош. У 1596 р. він переїхав в Острозьку Академію, де почав викладати медицину і астрономію. Вважають, що Острозька Академія стала завдяки Лятошу першим закладом серед східних слов'ян, де викладалася медицина.

Серед викладачів Острозької Академії були: Захарій Копистенський, К. Броневський, І. Княгиницький, В. Суразький, І.Голубніков, Андрій Римша, К. Сакович, Матвій і Юхим Єрлиги, К. Ціхотський, Мотовило Соціан, Никифор Кантакузен, Даміан (Дем'ян) Наливайко; греки Діонісій Палеолог, Феофан

Грек, Еммануїл Ахіллос, Еммануїл Масхопуло.(БО) Весь цей сонм вчених становив велику наукову, літературну, книговидавничу, духовну силу Академії, гуртував навколо неї передових людей Волині, Галичини, Придністров'я, проводив активну боротьбу проти полонізації і окатоличення української народності.

Син Герасима Смотрицького Мелетій (Максим) користувався особливою шаною у князя Костянтина Костянтиновича. Його, як здібного і обдарованого учня, на кошти князя посилають за кордон. Після закінчення Острозької і Віленської академії, продовжував навчання у Вроцлавському, Лейпцігському і Нюрнбергському університетах. Мелетій закінчив не тільки богословські студії, а й медицину, повернувся із-за кордону і лікарем. Князь Костянтин передав йому ведення Академії і виховання молоді.

Мелетій Смотрицький, як священник і лікар в одній особі, був серед українців великою людиною і вченим. Започаткував в Острозі вчений гурток, де згуртував найкращі українські сили. Той гурток при допомозі княжої друкарні видав багато книжок. Мелетій Смотрицький автор "Граматики славенскія..."(1618), що була надрукована у Ев'ю під Вільно, визнана нині однією з найкращих пам'яток старослов'янської (писемноукраїнської) мови. Працював в Академії і такий вчений, як Лаврентій Зизаній, вихованець Львівської школи, який в 1596 р. видав у Вільно "Граматику словенську".

Острозька Академія виховала багато видатних вчених, освітніх, церковних та політичних діячів. Почесне місце серед її випускників належить Юву Борецькому. Народився в м.Бірче на Галичині. Після закінчення Острозької Академії продовжив навчання в Краківському університеті. Стає викладачем, потім ректором Львівської братської школи; першим ректором, а згодом професором Київської вищої братської школи. У 1620р. - Митрополит Київський. Відстоював ідею освіти українського народу.

Відомий полководець, герой битви під Хотиним, гетьман війська Запорізького Петро Конашевич-Сагайдачний також закінчив Острозьку Академію. Гетьман постійно турбувався про розвиток братських шкіл на Україні, особливо Київської, опікуном якої був. Помираючи в Києві від ран, заподіяних йому у Хотинській битві, Сагайдачний заповів свої кошти Київській, Львівській і Луцькій школам, що були при вказаних братствах. За його сприянням була відновлена Київська митрополія.

Але треба думати, що успіх Острозької Академії не був довгочасним; вона у кінці 90-х років XVI ст. значно ослабла своїми науковими силами. Так, у 1592 р. князь Костянтин Костянтинович у листі до Львівського братства скаржився на нестачу вчителів.

У 1603 році центр просвітницької діяльності був перенесений в Дерманський монастир. Острозька Академія продовжувала існувати і при Янушу до 1620р. і підтримувалась у пам'ять про батька. Академія проіснувала до 1636 р., так як князь Костянтин забезпечив її існування передачею у користування сіл Борисівки, Баклаєв-ки, помістя Сураж, сіл Турова, Опосковичів, Ходакова, Зінькова, Ізерни і Тетерева. За час свого існування Острозьку Академію закінчило близько 500 випускників.

При школі, відомій серед сучасників під назвою “академія”, була велика бібліотека.

При школі працювали друкарня і науково-літературний гурток, діяльність провідних членів якого мала яскраво виражене антикатолицьке спрямування.

Сучасники іменували Острог “Волинськими Афінами”.

Острозька школа відіграла важливу роль в розвитку вітчизняної науки і культури, в поширенні освіти на Україні. У пізніше відкритих школах у Львові, Києві, Луцьку, Вільнюсі, Бресті та інших містах викладали вихованці Острозької колегії. Знаменно, що коли в 1615 р. було відкрито Київську братську школу, яка згодом стала академією, члена Острозького

гуртка Іова Борецького призначили її першим ректором. У 1619—1620 рр. на цій посаді перебував Мелетій Смотрицький.

Особлива сторінка історії “Волинських Афін” - діяльність друкарні, заснованої князем Василем-Костянтином Острозьким при слов'яно-греко-латинській академії. Це була друга в Україні (після Львова) кирилична друкарня.

Князь Костянтин Костянтинович добре розуміє, що одним відкриттям академії не можна протистояти наступу католицизму -необхідне було друковане духовне слово. Успіху друкарні головним чином сприяв гагунський диякон Іван Федоров. У 1563-1564 рр. Іван Федоров разом з Петром Тимофійовичем Мстиславцем надрукували у Москві "Апостол". Але московські переписувачі-торгаші звинуватили їх у ересі, і вони змушені були втікати у Литву. Те ж саме сталося і з першим друкарем слов'янськими літерами Швайпольтом Феолем, який в 1491 р. надрукував у Кракові "Часослов", потім "Псалтир", "Октоїх", "Тріоди". Звинувачений у ересі, змушений був втікати в Угорщину.

Гетьман князівства Литовського Григорій Олександрович Ходкевич, намісник князя Острозького на Київському воєводстві, прихистив московських втікачів і завів друкарню у своєму місті Заблудові (Гродненська губернія). Там вони у 1568-1569 рр. надрукували "Евангелие Учительное" і "Псалтир". Але в 1569 р. князь Ходкевич помер.Тим часом Іван Федоров залишає село, що подарував йому Ходкевич, переходить у Червону Русь, у Львів. Тут у 1573-1574р.р. надрукував "Апостол" і "Азбуку". Але справи друкаря у Львові йшли погано. Для налагодження друкарської справи потрібні були кошти, а їх у нього не було. Не хотіли прийти на допомогу ні львівські українці, ні поселені тут греки, хоч друкарство найперше мало йти на користь православ'ю. Тільки окремі з священницького стану і дехто серед громадянства подали поміч не тому, що були багаті, а бідні, "немов та

вдовиця, вкинули дві лепти з свого убожества". Саме на ці кошти і був виданий "Апостол".

Після невдачі у Львові у березні 1575 р. йде на службу до князя Острозького, який призначає його "справцей" (управителем) Дерманського монастиря. Після вересня 1576 р. князь Костянтин Костянтинович переводить його в Острог. Тут, далеко від Москви, Іван Федоров повністю віддався своїй справі.

Першою книгою, що була видана в Острозі у 1578, була "Азбука" ("Буквар"). У 1580 році був надрукований "Новий Завет" з "Псалтирю". Потім передбачено було видати "Біблію". Але раніше, ніж приступити до її друкування, князь Костянтин Костянтинович розіслав своїх людей, у тому числі й Івана Федорова, у Болгарію, Сербію, Грецію, на острів Крит, у Константинополь до патріарха Ієремії з метою розшукати рукописи "Біблії", але слов'янських рукописів ніде не було знайдено.

На зустріч князю Костянтину пішов князь - государ Московський Іван Васильович Грозний, що на прохання писаря князівства Литовського Михайла Богдановича Гарабурди надіслав Геннадіївський список "Біблії", але без третьої книги Макковеїв. Ця частина була перекладена в Острозі з грецького оригіналу. У передмові до "Біблії" написаній ректором Острозької Академії Герасимом Смотрицьким, вказувалось на користь читання Святого Письма.

Накінець, у 1581 р. "Біблія" була надрукована повністю з передмовою князя Костянтина Острозького і Герасима Смотрицького.

Наскільки досконале видання Острозької "Біблії", можна судити з того, що пізніше було багато спроб перевидати її у виправленому варіанті, але кожного разу ці спроби закінчувалися просто передрукуванням оригіналу.

5 травня того ж року надрукована "Хронологія" Андрія Римші. Це невеликий, у дві сторінки, вірш у вигляді розміщених по місяцях деяких подій.

У 1583 р. надруковані "Листы Патриарха Іеремии" і "Діалогъ Патриарха Геннадія". У 1584 р. вийшла книга Василя Великого "О постничестве" за перекладом, зробленим з латинського оригіналу.

У 1587 р. Герасим Смотрицький видав свій твір "Календарь Римській Новий" і сатиричні "Вірши" на відступників. З 1588р. у виданні книг бере участь пресвітер Василь Суразький, що видав два твори: "О единой православной вере и святой апостольской церкви" і "Исповедание объ исхождении Св. Духа".

В Острозькій друкарні було надруковане "Евангеліє поучительное" Герасима Смотрицького, на титульній сторінці написано, що дане "Евангеліє" з "Кгрецкага и Словенскаго языка на Руський пе-реложений".

У 1595 р. князь Костянтин надрукував свій твір "Оповещеніє о пребиваніи въ православіи Греческой церкви", і у 1596 р. видана книга "Маргарить Иоана Златоустого" за перекладом А.Курбського з латинської мови. У 1597 р. - "Выкладъ на Отче нашъ" Леонтія Карповича і знаменитий твір Броневського під псевдонімом Христофора Філалета "Апокризисъ" у відповідь на твір П. Скарги "Оборона Бресткаго собору ". У 1598 р. надруковані "Отпись на листъ Отца Ипатія (Потєя)" і так звана "Книжица о друкарни Острожской" в десяти відділах, де були вміщені "Листы Патриарха Мелетія къ православным" і "Листъ" князя Костянтина. Крім того, у цьому ж році надрукований "Псалтирь съ Часословомъ", а у 1599 р. "Псалтирь съ возследованіємъ". У 1602 р. надрукований "Часословъ", у 1604р. - "Молитвословъ или Требникъ".

Останньою книгою взагалі, що вийшла в Острозькій друкарні вже після смерті князя Костянтина при Януші, був "Часословъ", виданий у 1612 р. Загальна кількість книг, надрукованих в Острозькій друкарні, досягла, вважають, до 30.000 екземплярів при двадцяти назвах. Треба зазначити, що всі книги були надруковані старою, руською (книжноукраїнською) мовою.

У 1604 р. частина Острозької друкарні була перенесена в Дерманський монастир, де були надруковані "Октоихъ" в 1604 р., потім "Діалогъ о

православної вере" і "Листь кь Ипатію Потею", написаний Патріархом Мелетієм. У 1607 р. в Острозькій друкарні була видана книга Даміана Наливайка "Лекарство на оспалый умысль человеческий". "Она состоитъ изъ двухъ словъ св. Іоанна Златоуста Тестамента Василя, царя Греческаго, сыну своему Льву Философу, въ переводе съ Греческаго языка на Словенский и Западно-русский".

Крім Острозької Академії і друкарні, наприкінці XVI ст. з'явилися в Україні церковні православні братства, які почали засновувати школи і друкарні. У 1585 р. утворилася Львівська братська школа, у 1588 р. - Віденська, у 1593 р. - Могилевська. Таким чином, виховувалось не одне покоління освічених людей, які протистояли наступу католицизму.

Налагодивши книговидавничу справу в Острозі, Іван Федоров переїжджає у Львів, де на його друкарні тяжіли борги. 6 (16) грудня 1583 р. Федоров закінчив своє життя і поховали його при василіанському монастирі св. Онуфрія у Львові. Залишив після себе повнолітнього сина палітурника Івана й інших малолітніх дітей, а на друкарні - борг у 1.500 золотих, в той час як його майно оцінювалось в 2.500 золотих.

Друкарську справу в Острозі продовжували "Іван Друкар", живший на Зарванской улице, "Тишко Друкар" - на Завале, и "Федор Друкар" - в той части города, которая названа - "Заречья и Залуже за мона-стырем и ятками".

Як бачимо, діяльність князя Костянтина Костянтиновича Острозького була спрямована на захист української народності і її культури від наступу католицизму і ополячення краю, особливо після Брестського Собору ("Унії") 1596 р. Відкриття Острозької Академії, що стала родоначальницею вищих учбових закладів на Україні, мало безпосередній вплив на становлення і розвиток братських шкіл і колегіумів. Вони могли існувати тільки при матеріальній підтримці таких меценатів, як князь Острозький. З одного боку успіхи Львівської братської школи зумовлювалися високим рівнем освіти самих вчителів, а з іншого - матеріальною і моральною підтримкою самого Львівського братства князем В.К.Острозьким, молдавським

господарем Ієремією Моголою, гетьманом Петром Сагайдачним та багатьма іншими людьми того часу. Вчителем, а потім і ректором Львівської братської школи був випускник Острозької Академії Іов Борецький.

Крім друків, в Острозі здійснювалося і переписування книжок. Тут було створено пам'ятку українського літописання – Острозький літописець, що інформував про події до 1636р. У 1602р. Острозька академія і друкарня відкрили свою філію при Германському монастирі, що за кілька років свого існування здійснила цінну літературну і видавничу працю.

Розташований на перехресті тогочасних європейських шляхів, Острог з перших століть своєї історії був багатонаціональним і різномовним містом. Найбільшими національними групами Острозького міського населення — після українців - були поляки, євреї і татари. Сформувалася, як відзначають дослідники, своєрідна острозька міська культура з її національною і конфесійною толерантністю, поєднанням взаємовпливом різних національно-культурних традицій. Високосвічені острозькі ксьондзи укомплектували значну бібліотеку, вели цінний літопис своєї парафії, відкрили прикостельну школу. (Цікаво, що якийсь час ця школа підпорядковувалася ректору Острозької православної академії).

Острог був значним центром католицького монастирського життя. Тут діяли єзуїтський (1624-1773 р.р.), капуцинський (1747—1832 р.р.), кармелітський (1777-1809 р.р.) монастирі, крім того - францисканський монастир у сусідньому Межирічі (1610-1866 р.р.). Острозький єзуїтський колегіум, заснований у 1624 р. Анною-Алоїзою Ходкевич, був одним з визначних навчальних закладів цього католицького ордену в Східній Європі і працював (з перервами під час козацьких воєн) майже півтора століття. Колегіум зібрав цінну бібліотеку, де збереглися деякі видання, що належали Острозькій академії. Після тимчасової ліквідації ордену єзуїтів у 1773 р. в приміщеннях колегіуму працювала 4-класна школа, якою керували монахи греко-католицького василіанського ордену.

Помітний внесок в економічне і культурне життя давнього Острога зробило його єврейське населення. Виникнення місцевої єврейської общини відноситься до кінця XIV ст., тобто вона була серед найстаріших на Волині і вважалася однією з чотирьох «головних волинських общин»; тут же зосереджувалися значні банківські капітали українського єврейства. В Острозі сформувався відомий в Східній і Центральній Європі осередок єврейської культури. Його центром були Велика синагога, збудована у XVIст., та єшибот вищаравинська школа, що працювала при ній у XVI—XVIII ст.

З початку XVI ст. на Зарванському передмісті Острога проживала татарська община (біля 50 сімей), члени якої сповідували іслам. Це були нащадки військовополонених часів переможних воєн К. І. Острозького, а також вихідці з орди, що в результаті міжусобиць в Криму переходили в Острог на князівську службу. Острозькі татари несли військову і сторожову службу; вони отримали право вільно сповідувати свою релігію, збудували власну мечеть; з часом їм були надані шляхетські права.

Острогу належить помітне місце в історії українського козацтва та очолюваної ним національно-визвольної боротьби. Найяскравішою постаттю наступної козацької війни 1594-1596 р.р. став острожанин Северин Наливайко, колишній сотник княжого надвірного війська та організатор козацьких загонів для відсічі ординцям, рідний брат видатного діяча Острозької академії священика Дем'яна Наливайка. Очолюване ним повстання охопило величезні простори Волині, Поділля, Білорусії, Наддніпрянщини, співпавши в часі з релігійною боротьбою навколо Берестейської унії.

Найвидатнішим полководцем, дипломатом, військово-політичним організатором козацтва став випускник Острозької академії (острозький період його життя припадає, ймовірно, на 1580—1590-і р.р.), гетьман Війська Запорозького Петро Конашевич-Сагайдачний. Військову славу принесли йому морські походи на кримські і турецькі береги.

Острожани брали активну участь в подіях Великої національно-визвольної війни, що під проводом Богдана Хмельницького розпочалася у

1648 р. В ході війни козацьке військо кількаразово оволодівало містом і тривалий час тримало в ньому оборону. В ході козацько-польських воєн середини XVII ст. Острог зазнав великих руйнувань.

Визвольна війна українського народу 1648-1654 рр. увінчалася історичним актом – возз'єднання України з Росією. Та значна частина Правобережної України і після Переяславської ради залишилася під владою Речі Посполитої. За Андрусівським перемир'ям 1667р. Острог увійшов до складу Польщі.

Острог продовжував залишатися освітнім осередком, діяв єзуїтський колегіум, призначений для навчання волинської шляхетської молоді і підготовки нових членів ордену, а з 1777р. – 4-класна василіанська школа. В Острозі 2 пол.XVIII ст. працювала іконописна майстерня, роботи якої можна зустріти в діючих храмах і музеях Волині.

1793р. відбувся другий поділ Польщі, згідно якого більша частина Правобережної України, в т.ч. і східноволинські землі з Острогом, увійшли до складу Російської імперії. Острог став повітовим містом Ізяславльського намісництва (яке після третього поділу Польщі і приєднання до імперії Західної Волині у 1795 р. іменувалося Волинським), а з 1797 р.— Волинської губернії з центром у Житомирі. При цьому, однак, він і надалі залишався приватним магнатським володінням. Адміністративні і судові посади залишилися в руках польського дворянства, і ще декілька десятиліть польська мова офіційно вживалася і панувала в острозьких установах і громадських місцях, в діловодстві і шкільництві.

В 1795 р. в приміщеннях колишнього єзуїтського колегіуму, залишених з волі російських властей монахами-василіанами, відкрився Преображенський чоловічий православний монастир, що став водночас і місцеперебуванням архієрейської резиденції

З 1796 по 1825 років в Острозі діяла Волинська духовна семінарія – єдина на той час в краї середня школа поза польською освітньою мережею Волині. Семінарія успадкувала не тільки приміщення, але й і бібліотеку

Острозького єзуїтського колегіуму разом із виданнями з книгозбірні Острозької академії.

Під час військових дій 1812 р. Острог перебував у прифронтовій смузі. Тут знаходилася головна квартира російської армії генерала П. Чичагова.

Після поразки польського антиімперського постання 1830 р. (військові дії на Волині безпосередньо Острога не торкнулися) урядовці і освітяни з поляків поступово замінювалися прибулими з Великоросії і Лівобережної України; польська мова в діловодстві і шкільництві замінювалася російською.

У жовтні 1846 р. Острог відвідав великий геній українського народу Тарас Шевченко під час своєї наукової подорожі по Волині за завданням Київської археографічної комісії.

Напередодні реформи 1861р. у місті працювало шість шкіряних, свічкове, миловарне і цегельне підприємства, дві тютюнові фабрики. Із скасуванням кріпосного права прискорився розвиток капіталізму в Росії. Цей процес зачепив і деякі околиці. У 80-х р. в Острозі вже було 14 невеликих підприємств і вісім фабрик. У 1872 р. через повіт на відстані 14 кілометрів від Острога пролягала залізнична колія Шепетівка – Здолбунів.

Поступово відбувається певний поступ у розвитку освіти та культури. В Острозі відкрито дворянське училище(1850р.), яке у 1858р. реорганізовано у прогімназію. В 80-х р. навчався Агатангел Кримський (1871-1942) – український вчений-філолог, сходознавець, історик, письменник, академік. Батько його, Юхим Кримський, викладав у прогімназії. З його ініціативи в Острозі було відкрито друкарню, книжковий магазин та публічну бібліотеку.

Подією, що пожвавила громадське життя Острога і привернуло до нього увагу вищих придворних кіл, суспільної думки і преси, стало заснування в місті у 1865 р. Кирило-Мефодіївського православного братства. Ініціатором його створення стала Антоніна Блудова — дочка голови Державної Ради Російської імперії графа Дмитра Блудова.

Острог XIX - п. XXст. залишався невеликим повітовим містом, розташованим осторонь новозбудованих шосейних і залізничних шляхів.

За кількістю населення, за обсягами виробництва, торгівлі, обігових капіталів Острог все більше поступався іншим містам регіону, особливо Рівному. Велике промислове виробництво в місті було відсутнє; діяли невеликі підприємства і ремісничі майстерні. Понад половину острозького міського населення складали євреї. Українці населяли головним чином Нове Місто та вулиці-передмістя Бельмаж і Татарську. Великий відсоток острожан припадав на солдатів і офіцерів багатонаціонального військового гарнізону міста.

У XIX – на п. XX ст. за Острогом збереглася і зміцніла репутація “міста шкіл”. Навчальні заклади, що працювали в місті, залишили помітний слід в освітньому житті краю, продовжуючи традиції минулих віків, а їх випускники досягали висот у різних сферах людської діяльності.

Місто не обминули революційні потрясіння 1905-1907р. р. – страйки робітників-шкіряників та кравців, виступ солдатів-артилеристів місцевого гарнізону, демонстрація гімназистів.

Під час першої світової війни Острог опинився у близькому тилу прифронтової смуги. Тут розташовувалися запасні військові частини, тилові установи. В 1915 р. Острогу безпосередньо загрожувала австро-німецька окупація, в зв'язку з чим було здійснено евакуацію деяких острозьких установ та шкіл, церковних цінностей. Загроза місту була усунена лише в результаті відомого «брусилівського прориву» російської армії 1916р.

На початку березня 1917 р. в Острог надійшли перші відомості про Лютневу революцію і повалення самодержавства. Активізувалося громадсько-політичне життя міста, утворилися осередки загальноросійських та національних (українських, польських, єврейських) політичних партій, професійні спілки, Ради робітничих і солдатських депутатів. В цьому році відбулися перші в Острозі демократичні вибори: спочатку до міської думи, пізніше - до Установчих Зборів. На чолі українського громадського життя в Острозі стояло засноване у 1917р. Товариство «Просвіта», організаторами і активістами якого були Филімон Алтунін, Гнат Мартинюк, Микола Гайденко,

Микола Дубляниця. З «Просвітою» співпрацював військовий клуб імені гетьмана Павла Полуботка, створений українцями - солдатами і офіцерами Острозького гарнізону. Учнівська молодь заснувала «Січ імені Івана Богуна». Організації українців Острога, повітовий з'їзд селянських представників висловилися в підтримку діяльності Центральної Ради в Києві по відродженню української державності, національної культури, за широку програму демократичних і соціальних перетворень в Україні. Початкові школи міста розпочали перехід на українську мову викладання, українознавчі предмети вводилися в програму інших навчальних закладів, організовувалися курси української мови для педагогів. Одна з вулиць Острога отримала ім'я Тараса Шевченка. Друкованим органом української громадськості стала «Остріжська Народа Газета» (видавалася місцевою «Просвітою» 1918-1919р.р.)

Неодноразова зміна державної влади супроводжувала життя Острога в 1918-1920 р.р. Так, лише Радянська влада на чолі з більшовицьким повітовим ревкомом встановлювалася в місті тричі (січень 1918 р., 1 травня 1919 р., 3 липня 1920 р.), двічі місто займали польські війська (14 серпня 1919 р. і в другій половині 1920 р.), лише з кінця 1917 р. по квітень 1919 р. (з невеликою перервою) влада в Острозі належала представникам Української Народної Республіки (Центральної Ради та Директорії) та Української держави (гетьманату), та й то за австро-німецької військово-окупаційної присутності на протязі майже всього 1918р.

За підсумками польсько-радянської війни 1920 р. Острог дістався Польщі, що й підтвердив Ризький мирний договір 1921 р. між цією відродженою державою і радянськими республіками Росії та України. Острог залишився повітовим містом Волинського воєводства з центром у Луцьку, однак значна частина колишнього Острозького повіту опинилася на радянській стороні кордону, який пролягав всього за кілька кілометрів від міста

З 1925 р. повітовий центр був перенесений в сусідній Здолбунів, куди переїхало староство та інші установи.

Політика полонізації і національної дискримінації, здійснювана правлячими колами Речі Посполитої, проявила себе і в Острозі. Вже в 1921 р. на польську мову викладання була переведена чоловіча гімназія, яка стала змішаною і отримала ім'я письменниці Марії Конопніцької. На місці закритої владою російської жіночої гімназії (колишнє училище графа Д. Блудова) було створено вчительську семінарію, перетворену наприкінці 1930-х років в педагогічний ліцей. При семінарії відбувалися щорічні літні вчительські курси, куди прибували освітяни з різних куточків Польської держави. Поступово на польську мову викладання перейшли всі українські та російські школи Острога.

Нова влада ліквідувала Кирило-Мефодіївське православне братство, братська церква була передана під католицький костел, а за кілька днів до початку II світової війни при ньому - після 107-річної перерви - було відкрито монастир капуцинів, що проіснував кілька тижнів.

1 вересня 1939 р. нападом фашистської Німеччини на Польщу розпочалася друга світова війна. Сотні острожан, що на той час перебували в рядах Війська Польського, зустрілися з цією найбільшою в історії людства з перших її годин.

3 липня 1941 р. Острог окупували гітлерівські війська. За роки фашистського «нового порядку» в Острозі було розстріляно 6400 мирних громадян, вивезено на каторгу 257 юнаків і дівчат, В ході геноциду окупантів щодо мирного єврейського населення, перша масова акція якого відбулася 4 серпня 1941 р. (майже за два місяці до трагедії Бабиного Яру в Києві), загинула одна з найдавніших в Україні єврейських громад.

В цих складних і трагічних умовах острожани зробили свій внесок в антифашистський Рух Опору. Громадянами Острога було створено комітет допомоги військовополоненим, що врятував сотні життів.

В ході переможної Луцько-Рівненської наступальної операції Червоної Армії Острог був визволений воїнами 866-го стрілецького полку 13 армії 1 Українського фронту 27 січня 1944р.

Друга світова війна принесла невідворотні зміни життя Острога.

Працею людей було здійснено відбудову міста з воєнних руїн, побудовано і відкрито нові промислові підприємства, заклади соціальної сфери, об'єкти житлового фонду.

В1963 р. в місті було відкрито пам'ятник Т. Шевченку; земля із Канева лягла тоді в Острозьку землю недалеко від місця, де стояла найперша академія.

У 1994р. указом Президента України в місті було відкрито Острозький Вищий Колегіум Національного університету “Києво-Могилянська академія”, якому в 1996р. було надано назву “Острозька академія”, а на початку 2000р. – статус університету. При академії працює осередок Українського історичного товариства, відділення Інституту археографії та джерелознавства імені М. Грушевського НАН України, інститут соціологічних досліджень.

1995 р. Острог отримав статус міста обласного підпорядкування.

Разом з усім українським народом Острог переживає всі труднощі останнього десятиріччя. Складна соціально-економічна ситуація не дала змоги втілити в життя багато намірів і планів. Однак і зробленого за ці роки достатньо, щоб мовити про відродження Острога.

Статус Острога в духовній спадщині нашого народу визначений його 900-літньою історією.

Використана література:

1. Андрухов П. Волинська земля (хроніка-джерела-постаті).- Сокаль, 1992.- 88с.
2. Ковальський М.П. Етюди з історії Острога: Нариси.- Острог,1998.- 286с.
3. Манько М. До питання про назву міста// Життя і Слово.-1992.- 18 листоп.
4. Новоселецький А. Острог на Волині: науково-популярний нарис з найдавніших часів до початку ХХ століття.-Острог,1999.-160с.
5. Острозька Академія 16-17 ст.: енцикл. вид.- Острог,1997.- 201с
6. Рисіч Й.Л. Острог в дзеркалі соборної України// Матеріали 5 Острозької конференції “Остріг на порозі 900-річчя”.-Острог, 1995.- 197с